

УДК 347.45

Ю. І. Чалий,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3641-0760>

ЗАХИСТ ПРАВ ЗАМОВНИКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Розглянуто проблему допустимості застосування в освітніх відносинах цивільно-правового захисту. Оспорено тезу про невідповідність цивільно-правового режиму потребам упорядкування відносин «навчальний заклад – особа, яка навчається». Наголошено на зобов'язально-правовому характері відносин, що виникають на підставі договору між навчальним закладом та особами, які навчаються. Зроблено подальший висновок про принципову можливість і необхідність застосування цивільно-правового режиму як для позитивного регулювання відносин «навчальний заклад – замовник освітніх послуг (особа, яка навчається)», так і для захисту прав (інтересів) учасників подібного юридичного зв'язку.

Ключові слова: захист прав, замовники освітніх послуг, захист прав замовників освітніх послуг.

Актуальність дослідження. Перед викладом основного матеріалу статті необхідно зазначити, що захисту можуть піддаватися права чи інтереси не лише власне замовників освітніх послуг, а й третіх осіб. Практика укладання та виконання договорів про надання освітніх послуг показує, що найчастіше вони мають вигляд договорів на користь третіх осіб (ст. 636 ЦК України). За такими договорами

замовниками послуг є одні особи, а безпосередніми споживачами – інші. Як правило, замовниками виступають батьки чи інші законні представники, які діють в інтересах неповнолітніх дітей. Відповідно, третіми особами, які піддаються освітньому впливу, є неповнолітні діти (принаймні, неповнолітніми вони є на момент укладання таких договорів).

Трапляються й випадки укладання вказаних договорів організаціями або фізичними особами-підприємцями з метою підготовки для своїх потреб майбутніх спеціалістів. У такому разі також замовниками освітніх послуг є одні суб'єкти, а безпосередніми споживачами – інші, що свідчить про реалізацію конструкції договору на користь третьої особи. Щоправда, це не означає, що замовник освітніх послуг і особа, яка безпосередньо їх отримує, не можуть бути однією особою. Досить поширені випадки, коли замовники укладають такі договори у своїх інтересах. Подібними замовниками є фізичні особи з повною цивільною дієздатністю. Для прикладу можна пригадати навчання осіб «без відриву від виробництва», тобто заочно.

Отже, матеріал нашої статті охоплює питання захисту прав чи інтересів не лише замовників освітніх послуг, але й тих, хто в зобов'язанні з надання освітніх послуг набуває роль третьої особи. Таким чином, словосполучення «захист прав замовників освітніх послуг» за текстом статті слід розуміти в більш широкому значенні як захист прав власне замовників освітніх послуг і третіх осіб.

Постановка проблеми. Проблема цивільно-правового захисту прав (інтересів) замовників освітніх послуг пов'язана не з казуїстикою застосування певних способів захисту, а, перш за все, з визнанням принципової можливості реалізації таких способів. Тобто постає *проблемне питання про допустимість цивільно-правового захисту у відносинах з надання-здобуття освіти.*

У правовій доктрині поширеною є позиція, згідно з якою взагалі заперечується здатність норм цивільного права впорядковувати освітні відносини. Звідси випливає висновок про неможливість застосування у цих відносинах цивільно-правового захисту. Зокрема, заперечується застосування для захисту прав (інтересів) замовників освітніх послуг положень законодавства про захист прав споживачів [1, с. 71–72]. Основою аргументації прихильників подібної позиції є вказівка на те, що освітні відносини мають специфіку, яка не може враховуватися жодною з відомих класичних галузей права. Так, нездатність регулювання освітніх відносин цивільним правом пояснюється тим, що: предметно освітні відносини не є в чистому вигляді ні майновими, ні особистими немайновими; учасники цих відносин юридично нерівні; пріоритет інтересів суспільства (публічних інтересів) вимагає імперативно визначати зміст навчання, порядок його проведення тощо, а тому оцінка подібних відносин як різновиду зобов'язань з надання послуг є помилковою тощо [2–4].

Дещо на іншу аргументацію спирається відомий російський цивіліст Є. О. Суханов. Він вказує на некоректність розуміння відносин, що виникають між вищими навчальними закладами та студентами, як зобов'язань з надання освітніх послуг. Роль професора буде прирівняна, застерігає вчений, до функцій офіціанта, який обслуговує відвідувачів у закладі харчування. Крім того, визнання освітніх відносин зобов'язально-правовими неминуче призведе до необхідності розповсюдження на ці відносини режиму захисту прав споживачів, що породжуватиме абсурдні ситуації, коли студенти, звертаючись до суду, оспорюватимуть навіть отримані ними незадовільні оцінки. Подібне розширення судового захисту, вважає Є. О. Суханов, є недоцільним [5, с. 63].

Позиція про заперечення відповідності цивільно-правового режиму потребам регулювання відносин «навчальний заклад – особа, яка навчається», знайшла свою підтримку й серед українських дослідників [6, с. 225; 7, с. 261–266]. На наше переконання, подібний підхід, у разі його прийняття законодавцем і судовою практикою, може мати негативні наслідки, оскільки суб'єкти навчання (замовники освітніх послуг) позбавлятимуться дієвих правозахисних важелів. Це призведе до посилення правового дисбалансу, адже суб'єкти навчання (замовники освітніх послуг) у порівнянні з навчальними закладами і без того перебувають у менш захищеному становищі: навчальні заклади одноособово формулюють умови договорів про навчання, до яких замовники послуг лише приєднуються.

Стан дослідження наведеної проблеми частково розкрито в огляді позицій тих учених, які не припускають можливості врегулювання відносин «навчальний заклад – суб'єкт навчання (замовник навчання)» нормами цивільного права. Додамо, що ця проблема не піддавалася не тільки вирішенню, але й аналізу її як такої у працях спеціального спрямування. Маються на увазі наукові розробки цивілістичного профілю, де предметно досліджувалися відносини з надання (здобуття) освіти [8–10]. Ця обставина не свідчить про неповноту таких праць, просто їх автори ставили перед собою інші дослідницькі цілі.

Отже, враховуючи викладене, **метою** нашої статті є розгляд проблеми про принципову допустимість застосування цивільно-правового захисту прав замовників освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Визначення адекватності та дієвості правових режимів упорядкування тих чи інших суспільних відносин не може спиратися на суб'єктивне бачення доцільності або, навпаки, недоцільності застосування певних юридичних конструкцій (аргумент, що використовує Є. О. Суханов). При цьому ми вважаємо, що необхідно виходити з певних принципових позицій, зокрема з виявлення кола інтересів, що реалізуються учасниками освітніх відносин. Нагадаємо, що саме інтерес виступає критерієм поділу норм на приватне та публічне право. Усі інші параметри розпізнання

«приватно-правового» чи «публічно-правового», зокрема предмет і метод правового регулювання, є похідними критеріями.

В освітній сфері тісно межують приватні та публічні інтереси. Спір про те, яким інтересам слід надавати перевагу під час визначення специфіки правової регламентації, є непродуктивним, тому що обидва види інтересів мають зазнати належного юридичного оформлення. Безумовно, суспільство зацікавлене в отриманні його членами якісного рівня освіти, особливо професійного спрямування, але це не означає, що суб'єкт навчання, вступаючи з навчальним закладом в юридичні відносини, тим самим виконує певний вид публічного обов'язку. Будь-яка фізична особа при цьому керується бажанням реалізувати свої приватні потреби (інтереси), на що вказує добровільність та ініціативність її участі в освітніх відносинах, а також мотивація щодо подальшого використання результатів власної освіченості – отримати професію та, як наслідок, мати можливість забезпечити себе (інших осіб) матеріально, розвинути свої соціальні якості тощо. Доступ до вказаних майнових та особистих немайнових благ здійснюється, перш за все, через участь у відповідних цивільно-правових відносинах. Отже, фізичні особи, які навчаються в освітніх закладах, здійснюють один з елементів своєї цивільної правоздатності. До речі, навчальні заклади в освітніх відносинах також діють переважно як юридичні особи приватного права. Наявність у таких суб'єктів окремих компетентних повноважень, зокрема щодо контролю успішності навчання та сертифікації рівня здобутої освіти, в цілому не змінює їх приватно-правового статусу. Слід сказати, що не лише навчальні заклади мають подібний подвійний правовий статус, де одночасно наявні цивільна правоздатність як основний статус і публічно-правова компетенція. За приклад можна навести правове положення комерційних банків.

Забезпечення реалізації фізичними особами приватних інтересів в освітніх відносинах можливе лише цивільно-правовими формами. Освітні відносини, на нашу думку, повинні регулюватися правовою формою договірних зобов'язань¹. Водночас, перебування учнів, студентів, слухачів, аспірантів тощо у навчальних закладах вимагає підпорядкування правилам внутрішнього розпорядку. Однак це не свідчить про те, що освітні відносини потребують упорядкування за допомогою правової форми комплексного характеру (комплексної

¹ У цьому випадку терміном «освітні відносини» позначено соціальний зв'язок між навчальним закладом та особою, яка в ньому навчається (замовником освітньої послуги) з приводу надання-здобуття освіти.

До речі, аналіз судових справ з розгляду спорів між замовниками освітніх послуг і навчальними закладами вказує на те, що суди різних інстанцій оцінюють такі правовідносини саме зобов'язальними (окремі приклади див: [11; 12]). Отже, наявна суперечлива правова кваліфікація означених відносин представниками судового корпусу з одного боку та науковцями з іншого.

галузі права), як на тому наполягають деякі дослідники. У цьому випадку відбувається нашаровування правовідносин різного юридичного походження, точніше, одні й ті ж суб'єкти (навчальні заклади та особи, які навчаються) є учасниками різних за природою правовідносин. Одночасний прояв двох видів правовідносин не перетворює їх на «комплексні». Слід розрізняти прошарок відповідних цивільних правовідносин і певний прошарок публічних правовідносин.

Зрозуміло, що суб'єкт навчання не може використовувати цивільно-правові способи захисту в публічних правовідносинах, зокрема оспорювати отримання незадовільної оцінки (нагадаємо, на цю обставину звертав увагу Є. О. Суханов). Бажаний для замовника рівень оцінювання його знань і вмінь (отримання бажаної оцінки) не є цивільно-правовим обов'язком виконавця освітньої послуги. Також не може входити до змісту зобов'язання з надання освітньої послуги обов'язок навчального закладу видати атестат, диплом чи інший сертифікат про успішне завершення навчання. Все назване вище є предметною поведінкою навчальних закладів у публічно-правових відносинах, де вони реалізують делеговані їм державою відповідні компетентні повноваження.

Разом із тим, не можна заперечувати можливість здійснення суб'єктами навчання цивільно-правового захисту, в тому числі шляхом звернення до суду, коли йдеться про порушення виконавцем своїх обов'язків зобов'язального походження: ненадання послуги як такої; надання її в менших обсягах; надання освітньої послуги за напрямками (спеціалізацією), відмінними від обумовлених у договорі; надання освітньої послуги з порушенням умов про місце виконання навчальним закладом зобов'язаних дій тощо. Замовник освітньої послуги повинен мати право вимагати від виконавця припинення протиправної дії, примусового натурального виконання обов'язку, зміни чи припинення правовідносин, а в разі виникнення збитків – їх відшкодування¹. Подібні способи захисту використовуються на підставі дії норм цивільного права, а не якої-небудь іншої, в тому числі вигаданої «комплексної», галузі права. Без можливості використання такого захисту замовник освітніх послуг несправедливо ставиться в нерівне становище порівняно з іншою стороною правового спілкування – навчальним закладом. Принагідно відзначимо, що аналіз судової практики опосередковано вказує на таку нерівність. Переважна більшість судових справ пов'язана із захистом прав (інтересів) саме навчальних закладів. Це вказує, хоча і непрямо, на більшу правову активність останніх та надійне функціонування відпрацьованого юридичного механізму захисту прав саме цих учасників відносин з надання-здобуття освіти. Елементами такого механізму є, перш за

¹ З огляду на дію відповідних норм ЦК України замовники освітніх послуг де-юре все ж мають подібне право, але проблема полягає у визнанні такої обставини представниками юридичної спільноти.

все, чітко прописані в законодавстві нормативні підстави захисту прав (інтересів) цих суб'єктів та існуюча з цього приводу стабільна судова практика. Вказаної чіткості не спостерігається в механізмі захисту прав (інтересів) замовників освітніх послуг.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що ми виходимо із принципової не лише можливості, а й з необхідності застосовувати для захисту прав (інтересів) замовників освітніх послуг цивільно-правовий режим. Обсяги нашої публікації для обґрунтування такої позиції дозволили використати лише один методологічний аргумент – природу інтересів замовників освітніх послуг. Приватний характер інтересів цих суб'єктів, як було зазначено, вказує на необхідність поширення цивільно-правового режиму щодо позитивного регулювання досліджуваних відносин, а також на захист порушених прав замовників освітніх послуг. Принципове вирішення досліджуваної проблеми тягне за собою потребу подальшої розробки дієвих правових інструментів захисту прав (інтересів) таких суб'єктів як менш захищених учасників зобов'язання. Це може стосуватися закріплення в законодавстві України відповідних норм про стягнення з неналежно діючих виконавців освітніх послуг неустойки, застосування так званих оперативних санкцій тощо. На окрему увагу заслуговує питання про можливість відшкодування замовникам освітніх послуг моральної шкоди.

Список бібліографічних посилань: 1. Сырых В. М. О юридической природе образовательного договора с условием оплаты обучающимся стоимости обучения. *Право и образование*. 2002. № 4. С. 68–83. 2. Сырых В. М. Предмет правового регулирования образовательного права. *Право и образование*. 2001. № 3. С. 43–58. 3. Спасская В. В. К вопросу о специфике образовательных правоотношений. *Право и образование*. 2005. № 2. С. 89–102. 4. Южакова О.В. Об определении образовательной услуги. *Право и образование*. 2005. № 5. С. 102–108. 5. Суханов Е. А. Осторожно: гражданско-правовые конструкции. *Законодательство*. 2003. № 9. С. 60–65. 6. Кулініч О. О. Юридична природа освітніх право-відносин як елемента конституційно-правового механізму реалізації права людини і громадянина на освіту. *Форум права*. 2013. № 4. С. 224–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_39.pdf (дата звернення: 04.12.2017). 7. Тицька Я.О. Підстави розмежування понять «освітні правовідносини» та «відносини у сфері освіти». *Актуальні проблеми держави та права*. 2012. Вип. 67. С. 260–267. 8. Карчевський К. А. Платні освітні послуги вищих закладів освіти МВС України: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2001. 19 с. 9. Загородній С. А. Договір про професійну підготовку у вищому навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2007. 20 с. 10. Давидова Н. О. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин у сфері освіти в Україні і США : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 33 с. 11. Рішення Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 13.03.2017 : спр. № 206/5420/16ц // Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65494134> (дата звернення: 04.12.2017). 12. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 10.12.2012 :

ср. № 2018/13086/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28531008> (дата звернення: 10.12.2017).

Надійшла до редакції 20.12.2017

Чалый Ю. И. Защита прав заказчиков образовательных услуг

Рассмотрена проблема допустимости применения в образовательных отношениях гражданско-правовой защиты. Оспорен тезис о несоответствии гражданско-правового режима нуждам урегулирования отношений «учебное заведение – обучающееся лицо». Указано на обязательно-правовой характер правоотношений, возникающих на основании договора между учебным заведением и обучающимися лицами. Сделан дальнейший вывод о принципиальной возможности регулирования отношений «учебное заведение – заказчик образовательных услуг (обучающееся лицо)», так и для защиты прав (интересов) участников подобной юридической связи.

Ключевые слова: защита прав, заказчики образовательных услуг, защита прав заказчиков образовательных услуг.

Chalyi Yu. I. Protection of the rights of customers of educational services

The problem of admissibility of applying civil and legal protection within educational relations has been considered. The author has argued the thesis that it is impossible to adequately streamline social communication with the participation of educational institutions and persons who study there (customers of education) by the norms of civil law. The author has indicated on obligatory and legal nature of relations arising on the basis of the agreement between a certain educational institution and persons who study. Such relations according to the object basis are obligations for the provision of educational services. The author has made a further conclusion on the fundamental possibility and necessity of using civil and legal regime both for positive regulation of relations “educational institution – a customer of educational services (a person who studies)” and for the protection of the rights (interests) of the participants of such legal relation.

The main methodological approach to formulating the position of the author of the article was the indication that the interests of customers of educational services (those who study) have a private nature. The consequence of the application of this approach is the conclusion on the conformity of civil and legal forms to the needs of regulation of relations, where private interests are realized. The author has criticized the scientific position of some researchers regarding the existence of educational law as a complex and independent branch of law. It has been emphasized on the necessity of further development of problem issues of protecting the rights (interests) of customers of educational services, in particular, the analysis of the application of certain methods of civil and legal protection.

Keywords: protection of the rights, customers of educational services, protection of the rights of customers of educational services.

